

TANULMÁNYOK

DOI: 10.17165/TP.2015.3-4.1

PÁLMAI JUDIT¹**A család nevelési funkciója a Horthy-kori tankönyvekben**

Az alábbi tanulmány a család funkcióit, ezen belül részletesebben a nevelési funkció ábrázolását vizsgálja a Horthy-kori tankönyvekben. A kutatás módszere ennek megfelelően a tartalomelemzés, melynek tárgya 16 tankönyv volt, elemzési egységei pedig a szavak és a képek. Előre vetítve megállapítható, hogy a tankönyvek funkciójából adódóan a család szocializációs funkciója felülreprezentált a dokumentumokban, de a nevelési funkció feladatait ellátó személy nem felel meg az elvárásoknak, vagyis a férfiak és nők feladatai nem minden esetben a hagyományos nemi szerepek mentén szerveződtek.

A család nevelési funkciója a Horthy-kori tankönyvekben

A család és annak feladatai minden kor számára nagy jelentőséggel bírtak. Ám az utóbbi száz évben nagy disputák tárgya lett a család válságának kérdése. Laikusok, tudósok, kutatók, politikusok és egyházi emberek küzdenek és szállnak szembe a családok szétesése és egyes funkcióinak eltűnése ellen, vagy néhányan azok mellett, hiszen sokan gondolják úgy, hogy a fejlődés velejárója bizonyos funkciók eltűnése, átalakulása.

Az alábbi írás egy nagyobb kutatás részletét képezi. Az eredeti vizsgálat célja megnézni a család szerkezetének és funkcióinak megjelenését az oktatás meghatározott dokumentumaiban, így a Horthy-kori tantervekben, tankönyvekben és pedagógiai tartalmú szakfolyóiratokban. A kutatás terjedelme miatt itt csak a nevelési funkció ábrázolását részletezem a tankönyvekben.

A kutatás módszere a tartalomelemzés volt, amellyel a kérdéses téma kvalitatív és kvantitatív elemzését is el lehetett végezni. Elemzési egységeimet a szavak és a képek alkották a tankönyvekben.

A tartalomelemzés egy fontos lépése a kategóriaképzés. A család kategóriáinak leírására az alábbi szavakat használtam: *család, otthon, apa, anya, szülő, férfi, nő, gyerek, nagypapa,*

¹ tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógus Kar, Alkalmazott Egészségtudományi és Egészségfejlesztési Intézet, palmaj@jgyrk.u-szeged.hu

nagymama, nagyszülők, rokon, testvér. Azt vizsgáltam, hogy ezek a fogalmak és rokon értelmű változataik hányszor jelennek meg a dokumentumokban.

A kategóriák tartományának második osztályát a család funkciói alkották, amelyek minden korban és társadalomban hasonlóak voltak, tehát adottak, bár a hangsúlyuk folyamatosan eltolódott az évszázadok folyamán. Ezek alapján a kutatásban megkülönböztettem *gazdasági, fogyasztási, reprodukciós, szocializációs és felnőttek védelme* funkciót.

A szocializációs funkció kategóriáját azonban érdemesnek találtam egyéb alkategóriákra osztani, hiszen mindhárom dokumentum fő funkciója a nevelés, amelynek szerteágazó területei vannak. Így a további alcsoportokat hoztam létre: *nevelési, erkölcsi nevelési, ideológiai nevelési és egészségnevelési* funkciókat. A szocializációs funkción belül, de attól függetlenül is helytállva, a fenti feladatokon kívül, még egyéb kategóriák is előfordultak az elemzésben, így megnéztem, hogy a család milyen *kapcsolatokkal* rendelkezik, milyen *ünnepek* mentén kerül ábrázolásra, milyen *normákat, szabályokat* közvetít, illetve, hogy a *tisztelet* kérdése hogyan kerül elő a kérdéses kiadványok hasábjain. Ezen alfaktorok már a kutatás folyamán bontakoztak ki elsősorban. Ebben az írásban a szocializációs funkció egy alkategóriáját, a nevelési funkciót mutatom be, és azt is csak a tankönyvekben.

A család funkciói

A család egy kiscsoport, elsődleges vagy primer csoport, s mint minden csoport, funkciókat lát el, elsősorban az egyén számára, másrészt viszont, mivel a csoportok kapcsolatot jelentenek az egyén és a társadalom között, a család feladatokat lát el a társadalom számára is. A család funkciói arra szolgálnak, hogy a kiscsoport kezelni tudja a társadalom által elvárt feladatokat, kitűzött elvárásokat (Peterson, 2009). A család funkciói nem állandóak, a társadalom által meghatározottan folyamatosan változnak, de soha nem szűnnek meg, csak a hangsúly tolódik el egyes feladatokról másokra (Kulcsár, 1971, p. 34; Cseh-Szombathy, 1978).

Jó néhány évtizede előtérbe került az az elképzelés, hogy a társadalmi és gazdasági változások hatására a család funkciói is radikálisan átalakulnak. Egyes elképzelések szerint a család feladatai közül a reprodukciós és a szocializációs funkciók megmaradnak, míg a gazdasági, fogyasztási és védelmező funkciókat a társadalom speciális intézményei veszik át. A differenciáltság történeti jellegű, hiszen a társadalom változásaival elkerülhetetlen, hogy némely funkciók eltávolodnak, akár le is szakadnak a családról (Kulcsár, 1971, pp. 35–36; Hegedűs, 1971, p. 105; Tóth, 2001; Neményi–Takács, 2005, p. 230).

A legnagyobb metamorfózist talán a gazdasági funkció kapcsán érhetjük tetten. Korábban a gazdasági feladatok termelési tevékenységeket is magukba foglaltak, hiszen abban az időszakban maga a család volt a termelőegység. Manapság a gazdasági tevékenységeken, ezen belül a jövedelemszerzésen van a hangsúly, amely tevékenység meghatározza a család fennmaradását, és befolyással bír a család és a társadalom kapcsolatára, hiszen a folyamat hatással van a kiscsoport fogyasztására, szórakozási lehetőségeire, kulturális, művelődési és vásárlási szokásaira. A termelői tevékenység háttérbe szorulása teret enged a család fogyasztási funkciójának. Kétségtelen, hogy sok esetben megmarad a családok gazdasági-termelő funkciója, talán hangsúlyosabbá is válik, de a technikai fejlődés következtében már nagyon kevés családtag számára biztosít munkát és megélhetést (Kulcsár, 1971, pp. 37–38; Cseh-Szombathy, 1978).

Az 1945 előtt Magyarországon a falusi családok többsége földművelő tevékenységet végzett, és a gazdasági funkció három feladatot fogalt magában. Egyszer a munkaerő újratermelését, másodsor a család szükségleteinek kielégítését, harmadszor az árutermelés biztosítását. A családok a fenti feladatokat eltérő módon és mennyiségben képviselték (Hegedűs, 1971, p. 106). A vizsgált dokumentumokban, elsősorban a tankönyvekben érhetjük tetten ezt a szemléletet. Az ábrázolt falusi családok kizárólag csak a mezőgazdasági munkában láthatók. Természetesen a falu életében megjelennek iparosok és kereskedők is, de – mint az említésre is kerül egy történetben – ezen foglalkozások inkább a városokban összpontosulnak. A tankönyvekben bemutatott családok, főként azok, amelyek életén keresztül ábrázolódnak a társadalom számára fontos ismeretek, mindenekelőtt mezőgazdaságban ügyködő családot takarnak. Ám a tankönyvekben gyakran bukkannak fel olyan közösségek is, amelyek városban laknak, és nem földművelésből élnek. E családok életében a boltba vagy a piacra járás, esetleg egyéb szolgáltatások igénybevétele, tehát a fogyasztási funkció gyakrabban van jelen, mint a jövedelemszerzés. Nem ritka e családok esetén, hogy meg sem tudjuk azt, hogy az édesapának mi a foglalkozása. Az édesanyát mindkét esetben, tehát falusi és városi környezetben is, szinte kizárólag a háztartásban és az otthon berkein belül ábrázolják.

A reprodukciós funkció, az utódok létrehozása korán, már a 20. század első felében egyre inkább összekapcsolódott a családtervezéssel. Magyarországon már a 19. század második felében felfigyeltek néprajzkutatók és szociográfusok a baranyai Ormánság „egykezésére”, de hamarosan már a polgári rétegben is tagadhatatlanul csökkent a gyermekek születésének száma, és egyre jellemzőbbek lettek a kétgenerációs családok. Sokféle okot lehet felsorolni a jelenség magyarázatára, így a gyermekhalandóság csökkenését, az életkor meghosszabbodá-

sát, a mezőgazdaságon kívül végzett női munka terjedését, megélhetési nehézségeket, növekvő igényeket, jövedelemgyarapítást, divatot, normák és az erkölcs átalakulását stb. Elmondható tehát, hogy a családtervezésben már szubjektív elgondolások is dominálnak a vizsgált időszakban, de mindenképpen elsősorban objektív társadalmi tényezők eredendője volt (Kulcsár, 1971, p. 39; Kósa, 1998, p. 412).

Bár a nők tömegessé vált munkába állása életre hívta egyes társadalmi intézmények létrejöttét, ekképpen a bölcsődékét és az óvodákét, ennek ellenére a család szocializációs funkciója nem vált teljesen szükségtelenné. Ilyenformán azonban a család már nem ismeretközlő szerepet tölt be, hanem sokkal inkább érzelmi-közösségi feladatokat lát el. Az új jelenség még újabb problémákat hoz magával a társadalom és a család kapcsolatát illetően. Először is az oktatási-nevelési intézmények számának növekedésével a család mindinkább át szeretné adni a nevelési feladatokat ezeknek a szervezeteknek, ebből kifolyólag pedig gondot jelentenek a gyermek személyiségének fejlődésére a család és a kérdéses társadalmi intézmények közötti esetleges érték- és normarendszerbeli eltérések. Másodsorban pedig problémát jelenthet a szocializációs funkció megfelelő léte a család mint érzelmi kötődést és kapcsolatokat biztosító kiscsoport elégtelen működése (Kulcsár, 1971, pp. 41–42). A vizsgált dokumentumokban, jellegüket is tekintve, elsősorban a családok szocializációs funkciói domborodnak ki az olvasó számára. De – mint a bekezdés elején is olvashatjuk – manapság a család ismeretközlő feladatai háttérbe szorulnak, addig a két világháború közötti dokumentumokban a családnak ez a szocializációs funkciója a legelterjedtebb és a leginkább ábrázolt tevékenység. Így lehetséges, hogy a kor gyermekei számára a legszükségesebb ismereteket a családon belül az édesapa közvetíti a lehető leggyakorlatiasabb és legerőteljesebb módon, például az együtt végzett munka közben, vagy egy-egy kirándulás alkalmával.

A modern társadalmakban a család felnőtteket védő és róluk gondoskodó funkciója került leginkább háttérbe. A betegség, az öregség vagy egyéb okok miatt gondozása szoruló családtagok ápolását a társadalombiztosítás, a nyugdíjrendszer és egyéb intézmények átvállalták a családtól, de legalábbis jelentős mértékben csökkentették a kiscsoport felelősségét e kötelezettségek irányába (Kulcsár, 1971, p. 45). A család szerepe az öregek életében folyamatosan csökkent. A falusi közösségekben, ahol a rokoni kapcsolatok erősek és elsődleges fontosságúak voltak, az időseknek megvolt a maguk helye a társadalmi viszonyokban, és ez a hely meghatározott státussal járt együtt. Az urbanizált társadalmakban, az individualizmus mind szélesebb térhódításának köszönhetően a rokonsági kapcsolatok háttérbe szorultak, ennek köszönhetően már az öregek sem rendelkeztek tekintéllyel a családon belül. Elvesztették szerepüket, és helyette még nem találtak újat. Megváltozott a felnőtt gyermekek és az idős szülők kapcs-

lata is. Korábban a gyermekeknek morális kötelessége volt idős szüleikről gondoskodni. Ám manapság a nyugdíjnak és egyéb társadalmi intézményeknek köszönhetően a felnőtt gyermekek nem érzik kötelességüknek a szülők gondozását. Azonban nemcsak a gondoskodásra való hajlandóság csökkent a fiatalokban, hanem az arra való képesség is. Hiszen az időskor kitolódásával a szülőkről már jóval tovább kell gondoskodni, mint korábban, s mivel a gyermekek száma csökkent, ez jelentős anyagi terhet is ró egyes családokra (Cseh-Szombathy, 1971, pp. 146–148). A tankönyvekben, de a másik két dokumentumban (tantervek, folyóiratok) is ez a funkció jelenik meg legkevésbé, mintha már a 20. század elején előrevetítené e tevékenység teljes eltűnését, átalakítását.

Az eddigiek alapján nem megkérdőjelezhető, hogy a társadalom nem kevés feladatot átvállal a családtól, melyek korábban teljes egészében a család funkciói voltak. Azonban az átvállalt feladatok által lehetősége nyílik, hogy a család egyéb, humánusabb, érzelmi-emocionális tevékenységeket részesítsen előnyben, érzelmi-közösségi jellegét juttassa fokozatosan érvényre. Az egyén egyre több szalon kötődik különböző társadalmi intézményekhez, mégis a család egyfajta érzelemszigeteként van jelen az individuum életében. Össze is köti, de el is szigetelheti az egyént, vagy csak a „menekülés” egy bástyájaként jelenik meg a társadalom egyes részeivel szemben, menedéket nyújt az elszemélytelenedő társadalomtól.

A család nevelési funkciói a tankönyvekben

A család a gyermek elsődleges szocializációs közege. Viszont már igen hamar, a családdal párhuzamosan, helyet kap és részt vállal a gyermekek nevelésében az iskola. Mindkettő feladata elősegíteni a gyermek integrálását a társadalomba. Funkciójuk megtanítani a társadalmi normákat, az írott és íratlan szabályokat, az adott társadalom értékeit, hagyományait, felkészíteni a gyermeket a munkamegosztásban való sikeres részvételre, illetve elfogadtatni és bekapcsolni őt a társadalmi hierarchiába.

Az iskola a fenti értékeken kívül közvetíti a társadalom viszonyrendszerét, a kor tudományos ismereteit és – nem utolsósorban – a társadalomban uralkodó ideológiai nézeteket. Ettől függetlenül azok, akik részt vesznek a fenti nézetek közvetítésében az iskolai intézményi keretei között, magukban hordják az „egyediséget”. Bár az iskola arra törekszik, hogy azonos értékeket és normákat közvetítsen a tanulók felé, mégis azok gyakran másképpen „csapódnak le” az egyes emberekben, családokban, kultúrákban. Azok az emberek, akik továbbítják a központi tudást a gyermekeknek, maguk is különbözőek. Éppen ez hozza magával a kérdést,

hogy az oktatási intézmények által közvetített tudás mennyire egyezik meg a kor társadalmában fellelhető valósággal és ideológiával (Háber–Sas, 1980).

A kor elvárásait, ismereteit, valóságát, ideológiáját és nevelési elveit tetten érhetjük az időszak pedagógiai dokumentumaiban, ekképpen például a központilag megszerkesztett tantervekben, a tantervek követelményei alapján elkészített tankönyvekben, vagy a pedagógusok munkáját segítő szakmai anyagokban, az újságokban. Hogy az oktatás milyen célt tűz ki a kultúra- és az ismeretátadás feladatait illetően, a tantervekben, hogy ebből mi valoul meg, magukban a tankönyvekben vizsgálhatjuk meg.

A következő alfejezetben a kutatás kvantitatív adataiba tekinthetünk be, melyek valamennyire előrevetítik és megalapozzák a kvalitatív adatok elemzését.

A családot leíró fogalmak és a funkciók gyakorisági megoszlása

A tankönyvekben az elemszám 22125 lett, tehát a vizsgált szavak, azok rokon értelmű változatai és a szavak képekben való ábrázolása ennyiszor jelent meg a tankönyvek lapjain. Az 1. táblázatban a vizsgált szavak gyakoriságát láthatjuk.

Szavak	Gyakoriság
Család	251
Otthon	220
Szülők	124
Nagypapa	156
Nagymama	78
Nagyszülők	9
Gyerekek	1413
Testvér	286
Rokonok	51
Édesapa	986
Édesanya	1125
Férfi	11686
Nő	3926

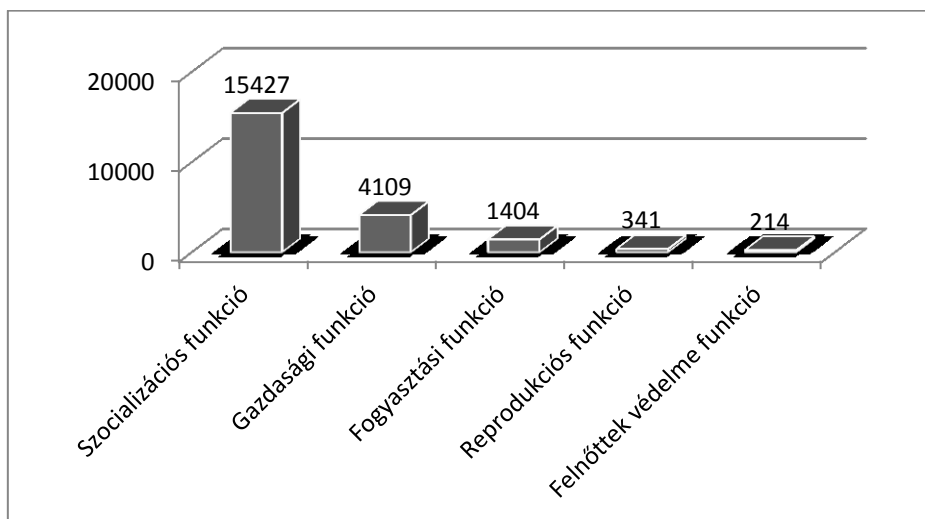
1. táblázat: Családdal kapcsolatos fogalmak gyakorisági megoszlása a tankönyvekben

A táblázatban magasan kiemelkedik a férfiak csoportja. Az összes említés közel 53%-ában (11686 – 52,8%) ábrázolják őket a tankönyvek lapjain. A férfiak után maguk a nők, jóval elmaradva, 3926 említéssel következnek (17,7%). Mindezek után a sort a gyermek (1413 – 6,4%), az édesanya (1125 – 5,1%) és az édesapa (986 – 4,5%) fogalmak zárják. Érdekes fel-

figyelnünk arra az „anomáliára”, hogy míg a férfiak közel háromszor nagyobb arányban szerepelnek a vizsgált olvasókönyvekben, addig a szülők bontásában ez a felállás már nem valósul meg. Ez tehát azt jelenti, hogy az édesanyát gyakrabban jelenítik meg a kor anyagaiban, mint az édesapát. A nagyszülők esetén ez már nem igaz, a nagypapa (156 – 0,7%) ábrázolása a nagymamához (78 – 0,4%) képest kétszer gyakrabban tűnik fel, maga a *nagyszülők* szó pedig mindösszesen kilencszer a tizenhat tankönyvben.

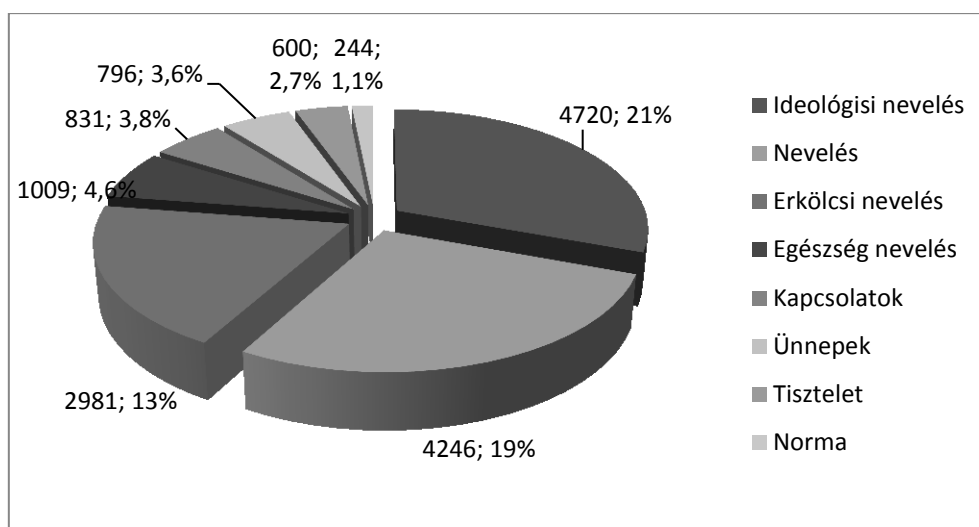
Folytatva az analízist megállapíthatjuk, hogy a többi kifejezés már jócskán elmarad a fenti fogalmaktól, ennek ellenére néhány érdekességet itt is érdemes kiemelni. Mint például, hogy a *testvér* szó (286 – 1,3%) nem sokkal, de gyakrabban fordul elő, mint a *család* kifejezés (251 – 1,1%), amiket végül követ az *otthon* fogalma (220 – 1%).

A következő ábrán (1. ábra) láthatjuk, hogy a tankönyvekben és a dokumentumok jellemzői alapján miképpen alakulnak a család funkcióinak gyakorisági adatai.

1. ábra: Család funkciói a tankönyvekben

A szocializációs funkció alkategóriáinak összevonása után kiderül, hogy a két világháború között kiadott tankönyvekben elsősorban a szocializációs funkció emelkedik ki (15427 – 70%). A gazdasági funkció az előbbi kategóriához képest egyharmaddal kevesebbszer kerül elő (4109 – 19%), de a többihez képest mégis jóval többször. Viszonylag még magas számban jelentkezik a család a fogyasztási funkciója (1404 – 6,3%), szemben a reprodukciós (341) és a felnöttek védelme (214) funkcióval, amelyek alig pár százszor bukkannak fel az elemzett dokumentumokban.

2. ábra: A szocializációs funkció alkategóriáinak megoszlása

A 2. ábrából egyértelműen kiderül, hogy a Horthy-kori tankönyvek szocializációs funkciói közül az ideológiai nevelés többször tűnik fel (4720 – 21%) a tankönyvekben, mint maga a nevelési funkció (4246 – 19%). Ha a többi funkcióval is összevetjük az eredményeket, akkor az ideológiai nevelés, majd a nevelési funkció a gazdasági funkciót (4109 – 19%) is megelőzi, így az csak a harmadik helyre szorul.

Tovább vizsgálva a szocializációs funkció kategóriáit, a nevelési funkció után magas említési számmal jelenik meg az erkölcsi nevelés (2981 – 13%) és az egészségnevelés (1009 – 4,6%), a sort pedig a család kapcsolatai (831 – 3,8%), az ünnepek (796 – 3,6%), a családtagok tisztelete (600 – 2,7%) és a normák (244 – 1,1%) említése zárja, jóval kevesebb ábrázolással.

Elmondható tehát, hogy a Horthy-kori tankönyvek a nevelési feladatokon kívül és azt megelőzve a legnagyobb hangsúlyt elsősorban az ideológiai nevelésre fektették. Ezek után azonban a munka megszerettetése és az erkölcsi nevelés került központi helyre.

A család tagjai és a család funkciói táblázatos megjelenítése terjedelmi okok miatt nem lehetséges, de néhány sorban röviden ismertetem az eredményeket. Elmondható, hogy a család tagjai a szocializációs funkció mentén kerülnek leggyakrabban ábrázolásra a tankönyvek lapjain. Ezen belül is érdekességként tartható számon, hogy a férfiak sűrűbben látnak el ilyen feladatokat (8260), mint a nők (2572). A folytatásban a *gyermek* (1108), majd az *édesanya* (745), az *édesapa* (716), a *testvér* (221), az *otthon* (162), a *család* (152), a *nagypapa* (124), a *szülők* (101), a *nagymama* (57), a *rokon* (36) és végül a *nagyszülők* (9) kifejezések következnek. A nagyszülők a szocializációs funkción kívül más feladatok elvégzésében nem is jeleskednek. A sorban figyelemfelkeltő az a tény, hogy a nagypapa többször kerül elő a szocializációs funkción belül, mint a nagymama, sőt a nagypapa még a szülők említését is megelőzi.

Érdekes továbbá, hogy maga a *rokon* szó is többször jelentkezik az összesített szocializációs funkció mentén, mint a nagyszülők együttes ábrázolása.

Ha a szocializációs funkció nevelési alkategóriáját vizsgáljuk meg, szintén izgalmas felfedezést tehetünk, mint azt a 2. táblázat is prezentálja.

Család funkciói	Család tagjai					
	Édesapa	Édesanya	Nagypapa	Nagymama	Férfi	Nő
Nevelési funkció	283	277	53	31	1938	879

2. táblázat: Család tagjainak gyakorisága a nevelési funkció mentén

A 2. táblázatban jól tetten érhetjük, hogy a nevelési tevékenységek kétszeres túlsúllyal jelennek meg a férfiak (1938) kapcsán, mint a nők (879) szerepeként, de ami még meglepőbb, hogy a két világháború közötti tankönyvekben az édesapa (283) gyakrabban vesz részt a nevelési feladatokban, mint az édesanya (277). Nem számottevő a különbség, de mégis anomália, hogy az édesapa oldalára dől a mérleg egy hagyományosan női szerepkörnek mondható tevékenységben.

Nevelési feladatok a tankönyvekben

Ebben a fejezetben konkrét példákkal támasztom alá a fenti kvantitatív adatokat, és bemutatok néhány esetet arra vonatkozólag, hogy milyen tevékenységek kerültek a tankönyvek lapjairól a nevelési funkció alá.

Egy 1920-as olvasókönyvben egy képet (3. ábra) és a hozzá tartozó szöveget találhatjuk, benne pedig egy egész család ábrázolását látjuk a nevelési funkció mentén. Az írásból megtudhatjuk, hogy a tagok mesét mondanak egymásnak: „Ég a tűz. A láng lobog. Fát rakunk a tűzre. Oda ülünk a tűz mellé melegedni körbe. Mesét mondunk Hamupipőkeről, Tündér Ilonáról meg a kis törpékről” (Tomcsányiné, 1920, p. 23).

3. ábra

Forrás: Tomcsányiné, 1920, p. 23.

A következő regéből megismerhetjük Szász Károly költő és püspök beszámolóját édesanyjáról. Megtudhatjuk belőle, hogy Szász nevelését az édesanya édesapjával közösen végezte. A történet nagy részében az édesanyát a gazdasági funkciókban ábrázolják, tehát leggyakrabban háztartási munka elvégzése közben. Azonban az eseménysor egy szakasza a nevelési funkció kategóriájában bukkan fel. Ebből megismerhetjük, hogy a szülőktől milyen nevelési feladatokat várt el a korabeli társadalom: ha a napi munkát befejezték, és a gyermekek is elkészítették a házi feladatukat, mindig *„jutott idő a családi beszélgetésre, a tréfára és a gyermekek tanítására is. A téli estéken a legjobb könyveket édes apámmal felváltva olvasta és magyaráztatta”* édesanyjuk (Benedek, 1923, pp. 7–9). Egy meghitt család képe tárul elénk, ahol a gyermekek nevelését az édesapa és az édesanya együttesen végezte, ezzel előrevetítve azt a tényt, hogy a Horthy-kori tankönyvekben ezt a feladatot inkább az édesapa, mintsem az édesanya látta el.

A történet folytatásából kiderül, hogy Szász anyjának legnagyobb tulajdonsága mégiscsak a szeretet volt, hogy nem bánt keményen gyermekeivel. Szeretetét mindig arra a gyermekre szórta, akinek arra éppen a legnagyobb szüksége volt (Benedek, 1922, p. 9).

Egy második olvasókönyvben találhatunk olyan esetet, amelyben csak az édesanya nevelési, leginkább ismeretközlő tevékenységére lelünk példát. Ebben az elbeszélésben Örsikével, a lányával együtt megy át az anyuka az erdőn. Ekkor a kislány a csalánbokron észrevesz néhány hernyót és meg is jegyzi: *„nézze csak, édes anyám, ezeket az utálatos férgeket! Csakugyan azok, – mondta az anyja, de nem maradnak mindig ilyenek!”* Erre az anyuka megkéri a lányát, hogy néhányat vigyen magával haza, és tartsa őket jól, később majd meglátja, mi lesz belőlük. Hat nap etetés után a hernyók bebábozódtak, majd néhány hét után lepékékké változtak, Örzse nagy ámulatára (Benedek–Kőrösi–Tomcsányi, 1921, pp. 65–66).

Az *„Édes anya”* című történetből megismerhetjük egy édesanya feladatait Ágnes anyukáján keresztül. A leírás nagy részét inkább a gazdasági funkcióba lehetett behelyezni, de néhány mozzanat miatt a nevelési funkcióba is bekerült egy-egy szó. Megtudhatjuk, hogy Ágnes reggel az édesanyja kelti, szelíden megcsókolja, odaadja a tiszta cipőjét, segít neki öltözködni, és ellenőrzi, ahogy a kislány megmosdott-e (Tomcsányiné, 1933, p. 77).

A szülői szeretet és tisztelet kivívásának egy módját láthatjuk abban a történetben, amelyben az édesanya megkéri Imrét egy nagy játszótéri játék után, hogy menjen el a pékhez kenyérért. Imre azonban nem örült a feladatnak: *„Én menjek? Most? Egyedül? Mindig én menjek?”* A kisfiúnak volt egy kutyája. Édesanyja megfogott egy botot, eldobta egy pocsollyába és mondta a kutyának, hogy hozza vissza. A kutya szökkent egyet-kettőt és már hozta is

a botot. „*Jól van, Pici! Te csak kutya vagy és mégis jobban szeretsz engem, mint a kis fiam. Te az első szóra minden akadályon átrohansz, hogy megtedd a kívánságomat. A fiacskám pedig egy kis fáradtságot is sajnál tőlem.*” Imrének erre összefacsarodott a szíve, megértette édesanyja mondanivalóját, ettől fogva első szóra mindent megtett édesanyja kérésére (Nagy, 1940, p. 49).

Az édesanya nevelő tevékenységét példázza a következő kis történet is, amely *A gyom* címet kapta. Benne a női alakok a hagyományos női szerepek mentén prezentálódnak. Az anya és a leánya a kertben sétálnak, míg egyszer csak Julis, a kislány, fel nem kiált, hogy nézzék meg az ő virágágyását, kikelt-e már a „*rezedája*”. A történetből azonban kiderül, hogy a szereplők a virágágyásban nagyrészt csak gyomokat találtak, amik között vannak mérgezőek is. S végül, bár a következő citátum az erkölcsi nevelés részbe helyezendő, az édesanya felhívja a kislánya figyelmét arra, hogy „*a gyom hasonlít a rossz gyermekhez. Ha ezek a jók társaságába kerülnek, még a jókat is elrontják. Órizkedjél a rossztól! Csak a jókkal társalkodjál*” (Mócsy–Petrovác–Walter, 1925, pp. 64–65).

A kis piros bogarak című történetben is tetten érhetjük, amint az édesanya kíséri gyermekeit a játszótérre. Ez esetben két lányt, Ildikót és Erzsikét. Ildikó meglátott két elpusztult piros bogarat. Édesanya kapva kapott a lehetőségen, és megkreálta a két kis bogár és bogármamájuk hányattatott történetét, melyet acélos erkölcsi tartalommal töltött meg. A történet alapja pedig ekképpen szól: egy bogármama nagyon sietett haza kicsinyeihez, ám nem tudott hazatérni, mivel elállta útját a víz. Bár egy levél, majd egy kődarab megsajnálta a bogarat és segítségére siettek, ennek köszönhetően már-már hazaért volna apróságaihoz, de útját állta „*két fekete sáros szörnyeteg*” (lábak), amelyek végül már nem kímélték a bogarat. Így édesanya figyelmeztette is Ildikót: „*sohase menj játszani olyan gyermekekkel, Ildikóm, akik nem kímélik az állatokat*” (Nagy, 1938, pp. 128–129). Az állatkínzás témája is gyakran előfordul a két világháború közti tankönyvekben, és nagy rosszállás kíséri a történetekben azokat a gyermekeket, akik kínozzák az állatokat.

Az édesapa nevelési feladatai az olvasmányokban általában kirándulással egybekötöttek. Gyakran túrázik együtt a család is, de még többször fordul elő, hogy a gyermekek, elsősorban a fiúgyermekek csak az apjukkal sétálnak. Ilyenkor az édesapa – illetve a könyv írója – mindig megragadja az alkalmat arra, hogy bizonyos ismereteket, tudást adjon át az apa szavain keresztül a gyermekeinek, ezáltal a korabeli diákok számára is.

Az apa információátadásának egyik jó példáját tükrözi az a történet, amelyben arról olvashatunk, hogy Bandi új ruhát kapott édesapjától. (A történet ezen része a fogyasztási kate-

góriába lett besorolva.) Az anekdota második részéből kiderül, hogy Bandi többet szeretett volna megtudni arról, hogy hogyan és miből készült a ruhája. Ezzel a kérdésével az édesapjához fordult, aki tájékoztatja fiát, hogy a ruha posztóból készült, a posztó pedig a juh gyapjából. Majd a folytatásban, az édesapa szavain keresztül még bővebb ismeretet szerezhetünk a posztókészítés bonyolult folyamatáról (Tomcsányiné, 1920, pp. 72).

Szintén apa-fia sétával kezd a történet: *„egy szép nyári napon a tíz éves Béla sétálni ment a mezőre atyjával”*. Béla észrevette, hogy a búzatáblában van olyan kalász, amely büszkén emelkedik felfelé, és van olyan, amely lekonyul. Meg is kérdezte édesapjától, hogy *„miért nem egyenlők mind”*. A történetből kiderül, hogy a felfelé álló kalászok üresek, nem tartalmaznak magot, míg a lefelé konyulóknak bőségesen van mag. Az elbeszélés vége azonban erkölcsi okítást is tartalmaz, amely már az erkölcsi nevelésbe került be. *„Látod, – így szólt aztán az apa – e kalászok olyanok, mint az emberek. Hány üres fej jár büszkén s gőgösen, amíg a legszebb tudományokkal ékeskedő szerényen lehajtja a fejét.”* Az utolsó mondat pedig átcsap az ideológiai nevelésbe: *„Béla megértette atyját s megígérte, hogy soha sem kérkedik, s arra törekszik mindig, hogy hazájának hasznos fia legyen”* (Benedek, 1921, pp. 4–5).

A következő bizonyíték az apa ismeretközlő feladatára az a kis tanmese, amelyben Jóska a patak mellett üldögélve azon gondolkodik, honnan folyhat a víz. Természetesen az édesapját kéri meg, hogy világosítsa fel, és ha lehet, vigye őt el a forráshoz. Néhány nap múlva fel is kerekedett apja és fia. A forráshoz érve és azt megpillantva Jóska hatalmas csalódást érzett. Egy olyan kis mélyedést látott, mint egy leveses tál, s benne annyi víz csörgedezett, amelyet a fiú akár a tenyerével is elállíthatott volna. Erre az édesapja így szól: *„Jaj, édes fiam, kis folyóból lesz a tenger, kis fiúból a nagy ember, mondja a nóta. A forrásból csak egy kis csermely indul ki, de ez összefolyik más források vizével s úgy megnövekszik, hogy patak, majd folyó lesz belőle”* (Benedek, 1922, pp. 85–86).

Az 1926-os, második osztályos, Lampel Kiadó által kiadott olvasókönyv ismeretanyagának nagy részét a Juhász család életén keresztül ismerhetjük meg. A „főszereplők”, Pista és Juliska – ez egyben az olvasókönyv címe is –, akik testvérek. Az olvasmányok a család mindennapjait mutatják be, s az ismeretek nagy részét az édesapa magyarázatából sajátíthatták el a korabeli gyermekek.

Egy leírásban Pista és Juliska a község együttélésének szabályait, működésének elveit tanulják meg az édesapjuk elbeszéléséből. Ahhoz, hogy iskola, új híd, utak, járdák épüljenek, vagy biztonságos legyen a falu, a községnek együttesen kell tennie érte. *„Azért a helység lakói együtt egy közösséget vagy rövidebben mondva községet alkotnak. A községnek minden tagja köteles részt venni a közös munkában vagy közmunkában. Továbbá köteles a községi pénztár-*

ba adót fizetni, hogy a községnek legyen pénze a közös kiadásokra. [...] Hát ki mondja meg, hogy ki mennyit fizessen?” Kérdezi Pista az édesapját. „A gazdag többet fizet, a szegény kevesebbet. Akinek sok földje, szép háza vagy sok jövedelme van, az sokat fizet; a zsellér és a napszámos ember kevesebbet.” Igen ám, de mi van azokkal az emberekkel, akik nem akarnak a közös munkában részt venni, vagy adót fizetni? „Hiába nem akarna, mert kényszerítik, hogy közmunkát végezzen és adót fizessen.” Hiszen az iskolába ő is járhatja a gyerekeit, vagy ha nincs gyereke, az utakat ő is használja, az éjjeliőr és a tűzoltó az ő házát is vigyázza. „Ostoba és rossz ember volna az, aki nem akarna adót fizetni és azt várná, hogy a többi ember ingyen gondoskodjon ő róla. [...] Azonban a szegény nyomorékok és a tehetetlen öregek nem dolgozhatnak sem magukért, sem a községért. Ezeket tehát a többi emberek kötelesek eltartani” (Kozma–Mihály, 1926a, pp. 97–98).

Az édesapa a községek működési elvén túl megismerteti Pistával a különböző foglalkozásokat is: a bognárét, a kovácsét, a kocsigyártóét, a szíjgyártóét, a csizmadiát, a kalaposét, a szabóét, a kereskedőét, és felsorol még jó pár olyat, amelyet csak a városban lehet megtalálni, mert a faluban nincs elég ember ahhoz, hogy ennyi munkást foglalkoztatni lehessen, ezért a falusiak inkább feljárnak a városba, hiszen – a leírás szerint – a faluban leginkább „földművesek” élnek. Pistának arra a kérdésére, hogy vannak-e olyanok, akiknek nincs foglalkozásuk, az édesapa azt feleli, hogy „alig van. Csak öreg emberek, akik egész életükben szorgalmasan dolgoztak”. Munkájukért pedig nyugdíjat kapnak idős korukra. Az édesapa megemlékezik a háborúban megsérült rokkantokról vagy az özvegyekről és árvákról is, akiket „eltartani kötelességünk” (Kozma–Mihály, 1926a, pp. 100–102).

A következő kedves történetben egy fiúgyermek a főszereplő, aki az erdőben sétálgat, ahol a különböző növények megszólítják őt, így a tölgyfa, a gyöngyvirág, a szamóca és végül a „bolondító” is. Ez utóbbi kéri is a fiút, hogy szakítsa le és egye meg őt. Ám a fiú így válaszol: „Nem, téged nem eszlek meg, mert nem ismerlek. Hanem letörlek s megmutatlak apámnak, ő jobban ismer, mint én” (Tomcsányiné, 1920, p. 77). A kis idézet az apa nevelési, tudás- és ismeretátadási feladatait példázza, azt, hogy a műveltség legfőbb hordozója a kor elképzelése szerint csak az apa, a férfi lehet.

Egy másik leírásban édesapa Ödönt és Etelt a kertbe viszi, és az ottani növényekről beszélget velük. Megismerteti a gyerekeket a fákkal, a gyümölcsfákkal, a gyümölcsfák nyesésével, a bokrokkal és a cserjékkel. A puha szárú növények is szóba kerülnek, de mint kiderül, a feladat Etel „specialitása”, hiszen ő többször megfordult már a konyhakertben édesanyjával. E tevékenységek kapcsán szóba kerül így a sárga- és a vörösrépa, a retek, az uborka, a saláta, a

„celler”, a vöröshagyma, a fokhagyma, a káposzta, a burgonya, a borsó, a bab; de nem feledkeznek meg a virágokról sem, így az ibolyáról, a hóvirágról és a kankalinról sem (Mócsy–Petrovác–Walter, 1925, pp. 60–63).

A nagyapó ábrázolása inkább játékos, mókás történeteken keresztül zajlik, csak ritkán fordul elő ismeretközlés, úgy, mint ebben a kis történetben is, amelyben egy nagyapó okítja az unokákat. Megkérdezi tőlük, hogy „*van-e magyar szám?*” Erre gyermekek kórusban válaszolják, hogy nincs. „*Hát az igaz – mondta a nagyapó –, hogy egyik szám sem jár attilában vagy ködmönben, hanem azért mégis van egy szám, amit a legjobban szeret a magyar ember, mert legtöbbször emlegeti.*” Végül kiderül, hogy ez a szám a hetes, mivel a nóta is azt emlegeti, hogy a Göncölszekér hét csillagból áll, vagy hét fia vagy lánya van a mesében a szegény embernek, és így tovább sorolja a példákat a nagyapa, aki ezáltal ismeretet közvetít a korabeli gyermekek számára (Benedek, 1923, pp. 127–128).

Egy másik olvasmányban a nagyapót kéri a gyerekek: „*mesélj valamit édes nagyapó, mesélj valamit*”. De nagyapjuk ahelyett, hogy mesélne, olyat mutat nekik, amit szerinte még senki nem látott és ezek után sem fog többé látni. „*Látta-e valaha valaki ennek a mogyorónak a belét?*” Feltörte, megmutatta, majd így szolt: „*és hogy ezek után se lehessen többé látni, kapd be, Sanyi fiam*” (Tomcsányiné, 1933, p. 76)!

Nagyapó vicces játékainak tárháza kimeríthetetlen. Ezt láthatjuk, amikor nagyapa meglátogatja fiát és annak családját, ahol öt gyermek él, két fiú és három lány. A nagyapa alig lép be az ajtón, de a lányok már ugranak is a nyakába, kivéve Erzsit, aki nagyapó háta mögé lopakodik, és befogja annak szemét. Erre nagyapó egy kedves mondókába kezd bele: „*Ki fogta be a szemem? / No, most mindjárt megeszem!*”, és így folytatja tovább a játszadozást a gyerekek nagy örömeire (Nagy, 1936, p. 117).

Nagyapát szintén a nevelési funkcióban láthatjuk a *Pista levele* című kis írásban, melyből kiderül, hogy Pisti kitűnő bizonyítványa miatt nagyapjával meglátogathatják Gyuri bácsit Balatonon. Azonban ahhoz, hogy nyáron ezt az utat megtehessék, levelet kell írniuk a nagybácsinak. E levél megírásában pedig a nagyapa segít (Olvasó- és tankönyv, 1936, p. 75).

Az egyik 1940-es tankönyvben egy képet (4. ábra) láthatunk, ahol a nagypapa vigyáz kislány unokájára, és éppen az órával ismerkednek.

4. ábra

Forrás: Pohárnok, 1940, pp. 125-126.

A nagymama nevelői tevékenysége ritkán ábrázolt a vizsgált tankönyvekben, egy-két történet azért mégis felbukkan bennük. Így van ez a *Játék a szobában* című kis elbeszélésben is, melyben Emmi és Imre szerettek volna kinn játszani, azonban beborult az ég, és nagyon hideg szél fújt. Elkeseredtek, hiszen benn nem lehet olyan jókat szórakozni. A nagymama vigasztalta őket, hogy bizonyára hamarosan kimehetnek, de addig is játszhatnának a szobában. „*Igen, de mit?*” – kérdik a gyerekek. Erre nagymama bevezette őket a „*züm-züm játék*” rejtjelmeibe, amelyet végül az unokák nagy lelkesedéssel és izgalommal végeztek, s a játék végére még a nap is kisütött (Nagy, 1936, p. 66).

A nagymama nevelő szerepe csak egy rövid pillanatra bukkan fel abban a történetben, amely az *Új testvérke született* címet kapta. Amíg az édesanyja és édesapja a kórházban voltak az új jövevény születésére várva, addig Margitkára a nagymamája felügyelt, aki a másik utcában lakott, közel a családhoz (Pohárnok, 1940, p. 102).

Végezetül ritkán, de előfordul, hogy a nagymama mond mesét unokáinak. Így van ez a *Nagymama meséi* című történetben is, ahol a kislány kéri nagyanyját, hogy meséljen neki. Így a nagymama el is kezdi a *Parázs herceg és Szikra* történetét. A mesélés folyamatát egy szép képen is rögzítették (5. ábra) (Nagy, 1940, p. 100).

5. ábra

Forrás: Nagy, 1940, p. 100.

Összegzésként elmondható, hogy a Horthy-kori tankönyvek bővelkednek a család ábrázolásában, mégis a család funkcióit illetően néhány érdekességet is megfigyelhetünk, mint például az édesanyát gyakrabban ábrázolják gazdasági funkció közben, a házimunka végzése során, mint az édesapát. Ez utóbbi személy, azonban az elvárásoktól eltérően, gyakrabban bukkan fel a gyermekek nevelése során, mint az édesanya. Ez a megállapítás érvényes a nagypapa és a nagymama alakjára is.

A család összes funkciója megjelenik a tankönyvekben, de meg kell említeni, hogy a felnőttek védelme funkció azonban annyira ritkán tűnik fel a vizsgált dokumentumokban, hogy egyértelműen kijelenthető: ezek a tevékenységi körök már a 20. század elején is elhalványulóban voltak, kevésbé tekintették már a család egyik kiemelkedő feladatának.

BIBLIOGRÁFIA

- Cseh-Szombathy, L. (1978). A mai magyar család legfőbb jellegzetességei. In: Cseh-Szombathy, L. (Ed.). *A változó család*. pp. (11–65.) Budapest: Kossuth Kiadó.
- Háber, J. és H. Sas, J. (1980). *Tankönyvszagú világ*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hegedűs, A. (1971). A falusi család gazdasági funkciójában bekövetkező változások és következményeik. In: Lócsei, P. (Ed.): *Család és házasság a mai magyar társadalomban*. (pp. 104–116.) Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kósa, L. (1998). A polgári társadalom korának művelődése I-II. In: Kósa, L. (Ed.): *Magyar művelődéstörténet*. (pp. 258–331., 398–427.) Budapest: Osiris Kiadó.
- Kulcsár, K. (1971). A család helye és funkciója a modern társadalomban. In: Lócsei, P. (Ed.): *Család és házasság a mai magyar társadalomban*. (pp. 13–53.) Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Neményi, M. és Takács, J. (2005). Változó család – változó politikák. *Szociológiai Szemle*, 15. évf. 4. sz. pp. 3–35.
- Peterson, R. (2009). Families First: Keys to Successful Family Functioning. *Virginia Cooperative Extension*, 9. sz. pp. 93–102.
- Tóth, O. (2001). Értékátadási problémák a családban. *Educatio*, 10. évf. 3. sz. pp. 449–460.

Vizsgált tankönyvek

- Benedek, E. (1921). *Elemi iskolások olvasókönyve. A III. osztály számára*. Budapest: Lampel Kiadó.
- Benedek, E. (1922). *Elemi iskolások olvasókönyve. A IV. osztály számára*. Budapest: Lampel Kiadó.

- Benedek, E.–Kőrösi, H.–Tomcsányi, J. (1923, Ed.). *Magyar olvasókönyv az elemi népiskolák III. osztálya számára*. Budapest: Lampel.
- Kozma, L. és Mihály, F. (1926a). *Pista és Juliska. Olvasókönyv az elemi népiskolák II. osztálya számára*. Budapest: Lampel.
- Mócsy, A.– Petrovác, J. – Walter, Gy. (1925): *Második olvasókönyv a katolikus népiskolák második osztálya számára*. Budapest: Szent István-Társulat.
- Nagy T. P. (1936). *Betűbokréta. Új ABC a katolikus népiskolák első osztálya számára*. Budapest: Szent István-Társulat.
- Nagy T. P. (1938). *Betűbokréta. Magyar olvasókönyv a katolikus népiskolák második osztálya számára*. Budapest: Szent István-Társulat.
- Nagy T. P. (1940). *Betűbokréta. Magyar olvasókönyv a katolikus népiskolák harmadik osztálya számára*. Budapest: Szent István-Társulat.
- Olvasókönyv az osztott és részben osztott katolikus elemi népiskolák IV. osztálya számára*. Budapest: Szent István-Társulat, 1936.
- Pohárnok, J. (Ed.) (1940). *Új betűvetés. Abécés könyv a katolikus népiskolák számára*. Budapest: Szent István-Társulat.
- Tomcsányiné Czukrász, R. (Ed.) (1920). *A magyar gyermek első könyve. Magyar ABC és olvasókönyv az elemi népiskola I. osztály számára*. Budapest: Lampel.
- Tomcsányiné Czukrász, R. (Ed.) (1933). *A magyar gyermek első olvasókönyve. Magyar ABC és olvasókönyv az elemi népiskola I. osztály számára*. Budapest: Lampel.

PÁLMAI, JUDIT

THE EDUCATIONAL FUNCTION OF THE FAMILY IN THE TEXTBOOKS
OF THE HORTHY ERA

This study is focusing on the family functions, especially the representation of the educational function of the family in the textbooks of the Horthy era. The adequate research method was content analysis of 16 textbooks, its analytical entities were words and pictures. In advance we can premise that deriving from the functions of the textbooks, the socializing functions are overrepresented in the documents, but the person attending to the educational function does not meet the preliminary expectations, that is the duties of men and women are not organized by traditional gender roles in particular cases.